
Політичне лідерство

УДК: 32:316.46

Бегаль В. М.

Аспірант кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СПЕЦИФІКА МАНІФЕСТАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ХАРИЗМИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Стаття присвячена аналізу передумов формування політичної харизми та виявленню специфіки її прояву в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: *харизма, лідер, політичний процес, харизматичний лідер, політичне лідерство.*

Проблема харизматичного лідерства постає особливо актуальною в контексті сучасного політичного життя українського суспільства, в якому починаючи з 1991 року, процес структуризації владних органів продовжує характеризуватися міжпартійними антагонізмами, внутрішньопартійними суперечками. Як наслідок, в Україні спостерігається падіння промислового виробництва, зниження життєвого рівня населення, невизначеність у зовнішньополітичній і економічній інтеграції тощо. А тому невміння та ще гірше небажання наших державних «мужів» вирішувати нагальні проблеми суспільства, актуалізує проблему ефективного політичного лідерства. Однією з концентрованих форм прояву політичного лідерства виступає діяльність харизматичної особистості у владі. Сьогодні такими лідерами можуть бути як особи, харизматичний образ яких штучно створений іміджмейкерами і використовується для здобуття й утримання влади з метою задоволення власних, корисливих цілей, так і лідери, котрі завдяки власній, «справжній» харизмі здатні консолідувати суспільство, з високим рівнем особистої відповідальності вивести країну з кризового стану та забезпечити подальший прогресивний розвиток держави.

У зв'язку з цим, потребують теоретичного осмислення передумови формування політичної харизми та особливості її прояву в сучасному українському політичному просторі, що і є метою даної статті. Ця мета зумовила необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань: розглянути основні тенденції політичного лідерства та з'ясувати специфіку прояву харизматичного лідерства в сучасному українському суспільстві.

Досить широко проблема харизматичного політичного лідерства представлена в зарубіжній науковій думці. Серед класичних та сучасних досліджень харизматичного лідерства слід назвати праці таких дослідників як: Дж. Барбер, Ж. Блондель, М. Вебер, Г. Лебон, А. Моска, С. Московічі, В. Парето, Т. Парсонс, П. Стогділл, З. Фройд та інші.

Сучасні російські та вітчизняні дослідження з даної проблематики представлені працями: Г. Ашина, Ю. Зущика, С. Кузнєцової, Б. Кухти, А. Наумова, В. Опанасюка та інших вчених. Потрібно зауважити, що у вітчизняній політичній науці питання харизматичного лідерства в політиці, з огляду на сучасні соціокультурні умови суспільного буття, залишається недостатньо вивченим.

У даному контексті доцільно коротко зупинитися на окремих тенденціях, що наявні в сучасному вітчизняному політичному просторі та які можна охарактеризувати в якості передумов формування харизматичного лідерства в українській політиці.

В українській політичній культурі влада, а особливо найвищі її рівні, являються значною мірою персоніфікованою. Всі біди і нещастя, яких зазнавала країна, так само як і будь-які успіхи та досягнення завжди асоціювалися в суспільній свідомості українців з конкретними особистостями. З давніх часів в українському суспільстві відносини між владою і населенням будувалися на високому рівні довіри, якою народ авансом наділяв правителів.

Більше того, в нашій країні князь, гетьман, генеральний секретар, президент — завжди розглядалися в якості «напівлегендарних» особистостей, котрі повинні були зробити все, що не під силу звичайній людині. Це свідчить про постійний пошук народом харизматичного правителя в особі будь-якого загальнонаціонального лідера. Вітчизняний вчений А. Пахарев з цього приводу зазначає, що для масового українця сприйняття змін, що відбулися чи відбуваються, визначається періодами правління президентів Л. Кравчука, Л. Кучми та В. Ющенко [1].

Досить високий рівень персоніфікації вітчизняної політики є суттєвою передумовою формування харизматичного лідерства в Україні. Але говорити сьогодні про наявність у вітчизняному політичному просторі харизматичного лідера в класичному веберівському розумінні не доводиться. Щодо цього можна виокремити декілька причин. По-перше, вихована на ідеях соціальної рівності, еліта радянських часів виявилася неготовою до кардинальних перетворень усієї суспільної системи. По-друге, необхідно було зламати стереотипи інтернаціонального мислення та підготувати ґрунт для згуртування громадян на основі загальнонаціональних цінностей.

Тому політичний процес, при заміні у владі одних осіб іншими не може забезпечити продуктивні перетворення. На нашу думку ефективно вирішити вказане завдання можна за рахунок процесу інституціалізації влади, включення харизми в систему демократичних інститутів з метою використання її потенціалу на користь населення й найкращого контролю за діяльністю політичного лідера. Актуальність проблеми інституціалізації визначається тим, що якщо раніше центральною фігурою підвищення ефективності політичної діяльності виступав лідер, то в сучасних умовах великого значення набуває його оточення, котре значною мірою визначає і специфіку політичних дій, і стиль політичного менеджмента, і характер взаємовідносин в організації, і в решті ефективність діяльності політичного лідера. Інституціалізація, як одна із головних сучасних тенденцій в розвитку політичного лідерства, проявляється в тому, що процес відбору політичних лідерів, їх підготовка й просування до влади і сама їх діяльність здійснюється в межах відповідних політичних інститутів, що з одного боку, обмежує деякою мірою владу лідера і підвищує вплив оточення на прийняття політичних рішень. З іншої сторони, наявність гармонійно-діючих інститутів забезпечує чіткість в реалізації політичних рішень і підтримку їх населенням. Таким чином успіх політичного лідера на пряму залежить від ефективності підбору помічників. В якості прикладу зневажливого ставлення до такої залежності можна назвати діяльність В. Ющенка на посаді Президента України, коли серйозні прорахунки в підборі команди під час розподілу «портфелів» призвели, врешті решт, до втрати ним «харизматичності», довіри населення, влади.

Політичні інститути, на наш погляд, виконують по відношенню до фігури харизматичного лідера дві важливі функції. По-перше, вони певним чином посилюють ефект харизми через більш організовану,

а значить і ефективну мобілізацію прибічників і ресурсів, інформаційне забезпечення і т.п. По-друге, можна говорити про певну впорядкованість діяльності харизматичних лідерів, котру здійснюють різного роду політичні інститути. Формується деяка процедура, що надає ірраціональному і містичному ореолу харизми раціонального характеру. Це дозволяє харизматичному лідерові успішно і ефективно інтегруватися в структури правової держави і таким чином вирішити протиріччя між раціональною по своїй суті системою класичної демократії й заснованому на підсвідомому і емоційному компонентах феноменом харизми.

Харизматичний політичний лідер також формується в умовах конкурентної політичної боротьби, де пріоритетним є фактор професіоналізації, що є виразом політичної діяльності та охоплює всі складові (аналітичні здібності, вміння швидко і точно реагувати на обставини, аргументовано протистояти іншим поглядам, політичну мудрість, компетентність, здатність переконувати та вести за собою маси). Будь-яка неготовність, випадковість в політиці, не дозволяє довгостроково утримувати владу та досягти поставлених політичних цілей. У цьому контексті хотілося б зазначити, що на наше переконання, в Україні, все частіше спостерігаються випадки, коли до керівних важелів державного управління завдяки «блату» приходять, м'яко кажучи, непрофесіонали, що вкрай негативно позначається на ефективності функціонування політичної системи та рівні життя громадян. В якості критерію професійної компетенції політичних лідерів можна назвати наявність чи відсутність протиріч в їх політичній діяльності, рівень політичної культури тощо. Свідченням кризи професійності вітчизняного політичного «бюро» можна виокремити конфронтаційність, інтолерантність, які існують як на міжособистісному рівні, так і на рівні міжпартійної комунікації, що призводить до практики погроз, принижень і навіть бійок. Простором для подібних порушень професійної етики на сьогодні є український парламент.

Ознакою непрофесіоналізму українських депутатів можна також назвати дуже слабку компромісність в законотворчій діяльності парламентарів. Голосування по важливим питанням (наприклад пенсійна реформа) схоже на принципове небажання пошуку балансу інтересів між опозицією та провладною більшістю, да навіть, і в межах самої опозиції відсутня узгодженість дій. Ще одним проявом непрофесіоналізму і непостійності та безпринциповості вітчизняних політиків, що також ускладнює лідеротворчий процес можна назвати політичну «хамелео-

номанію». На думку вітчизняного політолога А. Пахарева, «в умовах партійних розколів і внутрішньопартійних конфліктів яскраво проявляються політична мімікрія і політична переорієнтація (хамелеонomanія) лідерів і цілих елітарних груп. Сьогодні в парламенті і в ЗМІ часто з'являються відомі політичні особистості, котрі умудрилися декілька разів змінити свою політичну орієнтацію, задовольняючи особисті інтереси» [2; с. 236].

Отже, ефективність політичної діяльності харизматичного лідера також визначається рівнем його професійності. Ці дві якості політика (харизматичність і професійність) є взаємозалежними, діалектично пов'язаними між собою. Адже одним із критеріїв професійної компетентності політика є реальна здатність активно впливати на суспільні процеси, світоглядні позиції різних соціальних груп, окремих індивідів, ефективно відбудовувати міжособистісні відносини. А одним із показників росту професіоналізму в політиці є досить високий рівень освіченості політиків, оскільки знання є важливим фактором прийняття вірних політичних рішень. Тому сучасна форма політичної харизми обов'язково має включати значну долю професіоналізму як єдності теоретичного багажу знань і практичного досвіду.

Проблема харизматичного політичного лідерства набуває також певної специфіки в контексті процесів демократизації та становлення громадянського суспільства в Україні. Важливим постає питання наскільки актуальною є проблема харизматичного лідерства відносно норм сучасної демократії? Відповідь однозначна — головною об'єктивною причиною зростаючої ролі лідерського чинника в умовах сучасної української демократії являється кризовий стан економічної системи. За цих умов суспільство, як ніколи, потребує харизматичної влади в особі загальнонаціонального лідера. Тому кризові ситуації природно формують харизматичне лідерство, навіть в демократичних суспільствах. Супутньою причиною являється колективна установка населення на віру в лідера-месію, який прийде і вирішить всі життєво важливі питання.

У зв'язку з цим, для харизматичної особистості наявні всі об'єктивні умови, щоб здобути владу і стати загальнонаціональним лідером. Але для сучасного суспільства характерна тенденція здобуття влади переважно псевдохаризматичними лідерами, які своїм успіхом зобов'язані спеціальним технологіям формування потрібного й очікуваного суспільством іміджу політика. Особливо актуальною є проблема маніфестації

політичної харизми в контексті діяльності провідних сучасних українських політиків.

Щоб зберегти логіку становлення та прояву харизматичності як способу політичного впливу та діяльності в нашій державі за останні два десятиліття розпочнемо з першого Президента України — Л. Кравчука. Як професійний ідеолог Л. Кравчук не міг не розуміти значення харизматичного образу для політичного протистояння. Фактично можна сказати, що елементом його харизматичності була наявність у нього посади Президента. Однак, такий варіант штучного створення образу політичного харизматичного лідера неприйнятний для республіканського правління з демократичним політичним режимом. Леонід Макарович мислив категоріями старої системи, в контексті якої він був професіоналом. Логіка становлення та реалізації державної влади у Радянському Союзі була пов'язана з адміністративним стилем управління. Фактично володіти владою, а з нею повагою, авторитетом та виключністю у всіх сферах суспільного буття, означало займати найвищу посаду в державі. Україна успадкувала таке розуміння ще тому, що реформування партійної еліти радянської доби було буденним явищем тогочасного політичного життя. Як зазначає Б. Кухта: «На сході, півдні України відбулися численні переставлення, вчорашні партійні лідери різних масштабів «пішли у владу» й незабаром очолили більшість виконавчих, законодавчих і судових структур на регіональних, локальних рівнях, частина перемістилась навіть на національний рівень керівництва» [3, с. 187–188].

Отже, повертаючись до Л. Кравчука, слід зазначити, що він увірвав у свою виключність як лідера завдяки адміністративному чиннику і втратив владу. Фактично Леонід Макарович започаткував в незалежній Україні традицію адміністративної харизми, яку можна визначити як інструмент здобуття та утримання влади, що базується на наданні адміністративному керівнику виключних, екстраординарних характеристик особистості. Як зазначає сам Л. Кравчук підтримка широких верств населення є зворотним боком особистої здатності політичного лідера об'єднувати суспільство чи соціальні групи, а сам політичний лідер відчуває, наскільки добре йому це вдається, адже політичні лідери, неспроможні об'єднати народ спільною ідеєю, рано чи пізно починають боятися втратити владу і через це приречені на неминучий крах [4].

Постать наступного Президента української держави продовжує лінію становлення харизматичності як феномену, що використовується для політичної боротьби у вітчизняному політичному просторі.

Тому Л. Кучма є ще одним представником адміністративної харизми. Звісно це не харизматичний політичний лідер у веберівському розумінні. Однак, чітко простежується використання Л. Кучмою специфічного образу як інструменту політичної боротьби. У даному разі ми наближаємось до розуміння харизматичного лідера характерного для сучасних політичних процесів. Фактично атрибутивною ознакою такого лідера є обов'язкова наявність псевдохаризми як штучного та технологічного утворення.

Леонід Данилович є представником адміністративної еліти радянської держави, відповідно теза: посада визначає характеристики образу політика є вірною і для нього. Тобто він вписується у визначення феномену адміністративної харизми, адже саме його кар'єрне просування визначало його образ та подальші успіхи. Однак, при збереженні загальної логіки, Л. Кучма розумів невідповідність адміністративної харизми та демократичного політичного ладу. Тому він зосередив свою увагу на способах утримання влади як джерела свого впливу. Фактично його образ та харизматичність це інструмент управління державою й утримання влади.

З іншого боку, як талановитий функціонер Л. Кучма зміг створити під час першої передвиборчої кампанії 1994 року та у перші роки президентства стійкий образ реформатора та рятівника ситуації, якому попередня влада заважала працювати. Показовою щодо цього є відповідь Леоніда Даниловича стосовно його ідеологічних вподобань у 1999 р.: «Щодо своєї ідеології, я кілька разів казав, що сповідую центризм. У залежності, яка проблема розглядається, чи лівий, чи трішки правий» [5, с. 134].

У Л. Кучми склався образ батька як прояв його харизми. Звісно політичні опоненти могли його зневажливо називати директором заводу, котрий став Президентом, однак насправді маємо справу з системним баченням завдань політичної боротьби та способів їх досягнення. Леонід Данилович завжди слідував цьому образу, тримаючи в напрузі політичну еліту країни.

Лінію адміністративної харизми продовжив В. Ющенко. Хоча слід зазначити, що наступник Л. Кучми будь-що намагався показати свою відмінність від старого стилю управління державою та образу влади загалом.

Не будемо аналізувати причини перемоги В. Ющенка на президентських виборах, а зосередимось на сутнісних характеристиках харизми

Віктора Андрійовича. Його хворобу, жертвовність і таке інше доцільно віднести до тактичних елементів харизми як інструментарію вирішення конкретних політичних завдань. Як політик В. Ющенко розкрився лише з обранням його на посаду Президента країни. Це вписується в розуміння адміністративного характеру його харизматичного образу. Тобто він досяг визнання завдяки адміністративній діяльності (голова НБУ, Прем'єр-Міністр, Президент), виявив своє обґрунтування претензій на владу лише після її здобуття.

Віктор Андрійович допустив серйозну помилку: конструювання образу батька в умовах демократії та свободи слова. Жести та найбільш вживані слова В. Ющенка, що стали крилатими, підкреслюють пафос, яким себе оточував політик. «Ці руки нічого не крали», «любі друзі» стали візитною карткою, якою він підкреслював свою якісну відмінність від громадян. Однак, згодом цей політик почав вважати, що його геніальність ніхто не розуміє і не здатен оцінити, а послідовники споглядали відірваність лідера від реального життя суспільства.

Але головне, що образ батька, на якому була побудована харизма Президента було знищено. Не можлива повага, якщо ніхто не виконує рішень Президента, а він сам не здатен до системних вольових кроків. У Віктора Андрійовича були лише великі проекти (створення соборної помісної православної церкви, вшанування жертв голодомору, євроінтеграція, диверсифікація постачання енергоносіїв) і жодних результатів. Це був останній великий крах адміністративного харизматичного лідера в політиці сучасної України. Надалі політики, які досягали успіху не покладалися лише на магічну силу адміністративної посади, а цілеспрямовано вибудовували свої образи, втілюючи в них елементи харизматичності, оскільки розуміли, що гуманістичні та просвітницькі ідеї не можуть забезпечити владу.

На нашу думку першим лідером в сучасній Україні максимально наближеним до дійсно харизматичного є Ю. Тимошенко. Вона одна з небагатьох, хто може претендувати на відповідність веберівському поняттю харизматичного лідера, оскільки володіє даром вести людей за собою, викликає у послідовників симпатії, що об'єднує їх в спільноту, маніфестує себе як вождя, який може вирішити існуючі глобальні негаразди в країні. Доцільно розглянути в чому саме полягає сутність харизматичного образу Юлії Володимирівни. Насамперед слід зазначити, що Ю. Тимошенко, як і розглянуті нами попередники, експлуатує близький українському менталітету образ матері. Цей образ у виконанні

Юлії Володимирівни складається з двох складових: ірраціонального начала — емоційної відкритості, любові; раціонального — справедливості як мети політичної діяльності. Фактично ці складові — це маркери, якими політик позначає себе в очах послідовників. Вони мають систематично відтворюватись, щоб перманентно викликати у громадян відповідні емоції. Маємо справу з технологічними особливостями побудови харизматичного образу політичного лідера. Тут не особливо важливо чи лідер володіє відповідними характеристиками, головне створити у реципієнтів стійке стереотипне сприйняття політика. Хоча доцільно відтворювати та гіперболізувати як харизматичні саме ті риси особистості, що хоча б частково наявні у політика.

Повертаючись до Ю. Тимошенко, простежимо, які складові її образу реалізуються в контексті політичних процесів, пов'язаних з управлінням державою та завоюванням і утриманням влади. Така складова як емоційна відкритість та любов мають прояв як у зовнішніх формах, наприклад одяг, символіка, так і в особистій діяльності, насамперед у публічних виступах. Зазначимо, що емоційність Ю. Тимошенко позначається регулярно у кожному контакті з публікою.

З іншого боку Юлія Володимирівна постійно наголошує на патріотизмі, любові до України та прагненні піклуватися про громадян. Це закріплюється символікою БЮТ — серце на білому фоні. Тут важливо зазначити, що любов, як почуття, яке тиражується політиком є ірраціональним та суб'єктивним за своєю природою. Адже любити означає відноситись до людей однаково добре, незалежно від їхніх вчинків. Це особливо важливо у зв'язку з розглядом наступної складової її образу — справедливості. У Ю. Тимошенко навіть існувало передвиборче гасло «Справедливість є, за неї варто боротися!». Справедливість є не лише гаслом, але і суттю політичної діяльності політика. Мається на увазі справедливість як прагнення відібрати у когось, щось здобути не чесним шляхом. Зокрема це знайшло прояв у реприватизації, яку Ю. Тимошенко активно впроваджувала у 2005 році чи посиленні податкового тиску на «великий бізнес» політичних конкурентів під час економічної кризи 2008–2009 рр.

Таким чином, образ Юлії Володимирівни складається з двох суперечливих рис, які є сутнісними для матері як стереотипного образу. Тобто відповідно до менталітету українця, традиційний, архетипний образ матері — це людина, яка любить своїх дітей незважаючи ні на що і одночасно, саме із-за цього повинна справедливо, можливо і суворо до них

ставитись заради їхнього ж блага. У поєднанні з природним веберівським харизматичним даром вести за собою людей, образ матері являє собою потужний варіант сучасного прояву штучності харизми політичного лідера.

Фактично підсумком пошуків форм маніфестації харизматичності як способу політичної боротьби є образ В. Януковича. Тут простежується поєднання адміністративних методів утримання влади з розумінням необхідності системної побудови яскравого стереотипного образу.

Суть ефективності харизми В. Януковича полягає в її простоті та лаконічності — це образ сили, сильного адміністратора. Суть стереотипного образу нинішнього Президента лише в тому, що він є сильною вольовою людиною, здатною приймати зважені кадрові рішення та робити жорсткі висновки з кадрових та адміністративних питань. Фактично центральним є образ сили, а всі дії, рішення, промови, відповіді на питання мають перебувати в цьому контексті. Зважаючи на те, що у Віктора Федоровича частково присутня ця риса особистості, то можливо без шкоди для образу навіть імпровізувати, а не використовувати заздалегідь створені заготовки. Технологічно харизматичний образ В. Януковича спирається на адекватну саме для нього модель державного управління. Навіть критика лідера, як правило, обертається на його користь, оскільки його критикують за те, що відповідає його стереотипному образу. Наприклад, якщо Президент пообіцяв на колегії МВС одному з генералів особисто роз'яснити деякі питання, то його критикують за авторитарність, яка насправді є частиною його образу, як вміння підтримувати виконавчу дисципліну.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зазначити, що в Україні за роки незалежності сформувалась еволюція розуміння та використання харизматичності як елементу політичної боротьби. В умовах сучасної української держави харизма, у веберівському розумінні як магічний дар вести за собою прихильників завдяки екстраординарним особистим рисам та якостям, в діяльності вітчизняних політичних лідерів проявляється фрагментарно. Тим не менш, на нашу думку, є всі підстави констатувати, що повністю інтегрована в політичну систему і підконтрольна громадянському суспільству харизма здатна стати вирішальним чинником, котрий виведе вітчизняну демократію на шлях стійкого прогресивного й соціально орієнтованого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Пахарев А. Теоретичні основи політичного лідерства в сучасній політичній науці. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=61&c=1330>
2. Пахарев А. Хамелеонизация властных элит в условиях переходных политических систем / А. Пахарев // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К.; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2005.- С. 235–244.
3. Кухта Б. Політична еліта [текст]: (кратократичний аспект)/Борис Кухта. — Вид. 3-тє переробл. й допов. — Л.: ЦПД, 2011. — 417 с.
4. Кравчук Л. М. Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми / Л. М. Кравчук. — К.: Століття, 2002. — 392 с.
5. Зущик Ю. Фігури. Політичне лідерство в сучасній Україні / Ю. Зущик, О. Кривошесенко, В. Яблонський. — К.: «Альтарес», 1999. — 275 с.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2013 р.

Бегаль В. М. Специфика манифестации политической харизмы в современном украинском обществе

Стаття посвящена аналізу передумов формування політичної харизми і виявленню специфіки її проявлення в сучасному українському суспільстві.

Ключевые слова: *харизма, лідер, політичний процес, харизматичний лідер, політичне лідерство.*

Begal V. M. The specificity of the manifestation of political charisma in the modern Ukrainian society

This article is devoted to analyzing the prerequisites for the formation of political charisma and identifying its specific manifestations in contemporary Ukrainian society.

Keywords: *charisma, leader, political process, charismatic leader, political leadership.*